

Sübjektivist Paradigma

Ünsal Çetin

Ekonomist

liberal düşünce Yıl 19, Sayı 75, Yaz 2014, s. 115-122

Sübjektif değer teorisi ekonomik mal ve hizmetlerin değerinin onların üretiminde kullanılan faktörlerin doğası ya da emek miktarından değil, fakat tüketicinin/alıcının kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi ve ihtiyaçlarının tatmininde bu mal ve hizmetlere isnat ettiği önem ve faydadan doğduğunu öne süren teoridir. İktisat biliminin 1800'lerin sonlarında doğan Marjinalist Devrim'inde William Stanley Jevons, Leon Walras ve Carl Menger tarafından işlenmiştir. Günümüzde modern yorumcularını özellikle Avusturya İktisat Okulu içinde bulmaktadır.

Klâsik İktisat Okulu'nun emek değer teorisi iktisat biliminin başlangıç değer teorisi idi. Bu teori 19. Yüzyıl boyunca genel kabul görmüştü ve hatta Karl Marx ve takipçileri bütün bir Marksist iktisat geleneğini bu değer teorisi üstüne oturtmuşlardır. En basit şekliyle ifade edecek olursak, bu teoriye göre, ekonomik malların değerini üretimlerinde kullanılan ve dolayısıyla bu malların içine gömülen emek miktarı belirlemekteydi. Emek, üretim süreci esnasında ürünlerin içinde somutlaşıyordu ve objektif bir unsura dönüşmekteydi. Maksist anlayışta, bu temele dayalı olarak, sermayenin de aslında biriktirilmiş emek olduğu iddia edilmiş ve, artık değer teorisi üzerinden, kapitalistlerin işçileri sömürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Klâsik iktisatçılar eserlerinde belirli bir ürünün somut miktarının tercihte bulunan kişi tarafından *algılanan* değerini dikkate almamışlardı. Bunun yerine onlar ürünlerin (ekmek, et, yumurta, meyve) gibi soyut kümelerine ve bu

soyut kümelerin insanlara genel faydasına odaklandılar. Başka bir ifadeyle, iktisat biliminin kurucu babaları olan klâsik iktisatçılar, tüketicilerin (objektif surette ölçülebilir olmayan) tercihlerini ve ürünlere yönelik subjektif kıymet takdir etme eylemlerini teorilerinin konusu yapmamışlardı. Bu ise, subjektif değer teorisinin ardından, klâsik iktisadın büyük hatası olarak adlandırılan şeydir. Onun değer teorisi objektivist bir hatayı barındırmıştır.

Bu hatanın bir sonucu olarak, Klâsik Okul ünlü **değer paradoksu sorununun** çözümünde başarısız kalmıştır. Elmaslar veya altın yalnızca estetik zevk ve dikkat çekme-gösteriş amaçlı teşhir faydasına sahiptir. Ekmek veya su ise insan hayatının bekasında kritik bir öneme ve faydaya sahiptir. Ancak bu devasa önem farkına karşın, nasıl olur da, bir somun ekmeğinin fiyatı eşit ağırlıktaki bir elmas ile kıyaslandığında hemen hemen ihmâl edilebilir bir paraya tekabül eder? Bu sorunu aşmak amacıyla Klâsik iktisatçılar değer kavramını “kullanım değeri” ve “mübadele değeri” olarak ikiye ayırmak zorunda kalmıştır. Bu ayırmada, mübadele değeri bir malın yalnızca piyasa fiyatını belirler. Kullanım değeri ise bir malın insan ihtiyaçlarına hizmet etmedeki önemini gösterir.

Ancak, yapılan bu ayırım Klâsik fiyat teorisinde bir çatlakın oluşmasına yol açmıştır. Klâsikler dikkatlerini “nadir malların kullanım değerini” değil, “yeniden üretilebilir malların mübadele değerini” izah etmeye yöneltmişti. Onlara göre, yeniden üretilebilir malların mübadele değeri üretim maliyetlerince belirleniyordu. Esas rolü oynayan şey emek, toprak ve sermaye olarak tasnif edilen üretim faktörlerinin farklılaşan objektif nitelikleri idi. Malların teknik üretim şartlarının bu şekilde başlıca konu olarak görülmesi fiyatı insan iradesi ile bağlantısız kalan faktörlerin belirlediğini söylemek anlamına geliyordu. Antika eşyalar, değerli taş ve metaller, resim sanatının Eski Ustaları tarafından yapılmış tablolar gibi üretim sürecinin bollaştıramayacağı, yeniden üretilebilir olmayan ya da sınırlı surette yeniden üretilebilir olan nadir malların kullanım değeri onların değer teorisinde adeta konu dışı tutulmuştu. Çünkü bu mallar iktisadî faaliyetten ayrı, değeri açıklanamaz, bu yüzden veri olarak kabul edilmesi gereken ve nispi olarak önemsiz bir mal gurubu olarak görülmüştü.

Subjektif değer teorisi ise işe mallar arasındaki temel bir ayrımı yaparak başlar. Eğer bir mal insanların bu mal için duyduğu bütün ihtiyacı karşılayacak seviyeden daha fazla miktarda mevcut ise “iktisadî olmayan mallar” grubuna girer. İçilebilir suyun tabiatın sunduğu bir imkân olarak yeterince bol olduğu bir bölgede insan yapımı su havzası, su kanalları, tulumbar veya filtre cihazları için bir iktisatlı kullanım gereği duyulmayacaktır. İnsan ihti-

yacını tamamen karşılamaya yetmeyecek miktarda olan mallar ise “iktisadî mallar” grubunu oluşturur. İşte bu mallarda insan iktisatlı kullanım yapmak zorundadır, çünkü mevcut miktar bütün fiilî talebi karşılamaya yetmeyecektir. Dolayısıyla, birey ihtiyaç duyduğu malları önem sırasına göre derecelendirir ve öncelikle en önemli/acil ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Tam da burada, malların belirli miktarlarının tercihte bulunan kişi için marjinal artış veya azalış miktarları önem kazanır. Tüketici kendisi için marjinal faydası en düşük olan malları elden çıkartarak, sübjektif değer skalasında en ön sırada yer alan ihtiyaçlarını karşılayacak malları edinmeye çalışacak ve bu şekilde bir fayda maksimizasyonu güdecektir. Tercih yapmak zorunda olan kişi için, hangi malın ne kadarlık bir marjinal birimini elden çıkaracağı ve karşılığında marjinal faydası kendisi için daha büyük olan hangi malı alacağı alış-veriş kararı için temel kıyaslamadır. Paranın sadece bir değişim aracı olduğunu dikkate alırsak, örneğin bir süpermarkete girdiğimde, benim için marjinal faydası en düşük olan kendi ürettiğim bankacılık hizmetlerini elden çıkartıp, bu **kendi üretimime** karşılık olarak, başka insanların ürettiği ve **daha fazla ihtiyaç duyduğum** gıda mallarını alırım. Vazgeçilen ve karşılığında elde edilen marjinal birimlerin tercihte bulunan kişi için sübjektif ve kardinal surette ölçülemez olan değeri baş rolü oynar. Malların önemine göre bireyin kendince sadece ordinal surette sıralandığı bu değiş-tokuş süreci Menger’in ifadesiyle, “[D]eğerin insanların bilinci dışında var olmadığına” ve “[Ü]rünlerin değerinin... tabiatın gerektirdiği şekilde bütünüyle sübjektif oluşuna” işaret eder (Menger, 1976, s. 121).

Menger’in değer paradoksunu çözdüğü ifadeleriyle devam edersek, suyun bol miktarda mevcut olmasına karşın, elmaslar ve altının aşırı derecede az bulunur olması nedeniyle:

Normal koşullar altında..., eğer insanlar içme suyunun belirli miktarının idaresinden mahrum kalmış olsalardı, hiçbir insan ihtiyacı tatmin edilmemiş kalmak zorunda kalmazdı. Diğer yandan, altın ve elmaslara gelince, mevcut toplam miktarda temin edilen en az önemli tatminler dahi, yine de, iktisatlı kullanımda bulunan insanlar için nispeten yüksek bir öneme sâhiptir. Bunun için, içme suyunun somut miktarları genellikle iktisatlı kullanımda bulunan insanlar için hiç öneme sâhip olmayacak, ama altın ve elmasların somut miktarları yüksek bir değere sâhip olacaktır (s. 140).

Fiyatları ve değeri belirleyen şeyin üretim maliyetleri olduğunu kabul eden görüş, bize doğa tarafından verilmiş olduğu için, kendileri bir üretim maliyetine sahip olmayan toprak ve emek hizmetlerinin fiyatlarını açıklamakta aciz kalır. Aslında maliyetler tüketici kıymet takdirlerinin sonucu olan fiyatların pasif ve dolaylı birer sonuçlarıdır. Tüketici malları, yani nihaî mallar doğrudan tüketici talepleri sonucunda bir değer ve fiyata sahip olur. Nihaî malların üretiminde kullanılan ara malları ve emek kendi değerlerini **dolaylı**

olarak tüketici fiyatları üzerinden bulur. Değer isnadı sürecini tüketici başlatır. Tüketiciden aldığı sinyallere dayalı olarak, kendi üretim faktörleri talebini belirleyen girişimciler de değer isnadı sürecini hammadde, ara mal ve emek hizmetlerine yönelik olarak devam ettirir.

2012-13 yıllarında altın fiyatlarındaki düşüş sonrası yurtiçi piyasadaki çeyrek altın fiyatlarının seyri değer in sübjektif oluşunu kanıtlayan güzel örneklerden birisidir. Altın fiyatlarındaki düşüş sonrasında, tüketicilerin özellikle çeyrek altın talebini ani ve şiddetli bir şekilde artırmaları nedeniyle, çeyrek altın fiyatı tam altın fiyatının (düz gram hesabı ile bulunan ve beklenen) çeyrek değerinden daha fazla seviyelere tırmanmıştır. Çeyrek altın, yarım veya tam altın ile aynı üretim maliyetlerine sahip olduğu ve kendi üretiminde aynı miktar emek kullanımı devam ettiği halde, marjinal fiyat artışları kaydetmiştir. Aynı ayardaki hammaddeden üretilmiş olduğu halde, halkın aynı saflıktaki altının çeyreklik şeklindeki belirli bir formuna yoğunlaşan talebi bu fiyat ve değer fazlalığının oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, sübjektif değer teorisince ileri sürülebilir ki, topu topu 1 kg altının var olduğu bir dünyada, şayet insanlar ona yönelik *hiçbir* talepte bulunmasalardı, her ne kadar kıt olursa olsun, altın da *herhangi* bir değere sahip olmayacaktı.

Sübjektif değer teorisinin iktisat bilimindeki sonuçları devasa olmuştur. Emek değer ve diğer maliyet teorileri çökmüştür. Mises ve Hayek, bu teorisinin dayanakları üzerinde yükselerek, sosyalist hesaplama tartışması denen şeyi başlatmış ve 1990'lar itibarıyla iktisatçılar arasında tartışmanın kazanan tarafı olarak genel kabul görmüşlerdir. William H. Hutt bu teorisinin ileri bir adımı olarak tüketici egemenliği doktrinini başlatmıştır. İlk olarak Mises teorisini para ve krediye uygulamış ve bugünkü Avusturyacı iktisadî dalgalanmalar teorisinin kurucusu; Israel Kirzner de, teorisinin girişimcilik boyutunu işleyerek, girişimciyi ve girişimciliği iktisat biliminin bir konusu yapan kişi olmuştur. Kirzner ayrıca faizin pür zaman tercihi teorisini, onu rakiplerine karşı maharetle savunarak, canlı tutmuş ve sübjektivist paradigmanın güç kazanmasını sağlamıştır. Leland B. Yeager sübjektivizmi aşırı yorumlayıcılarına karşı korumuş ve kavramın yozlaşmasını engellemiştir. Tyler Cowen günümüzde sübjektif değer teorisini dirayetle savunan önemli ve meşhur bir iktisatçı olmaktadır.

Bununla birlikte, Menger'in ve sübjektivist paradigmasının iktisat biliminin gelişimindeki yeri iki farklı değerlendirmeye konu olmaktadır. Joseph T. Salerno, Popperyen bir bakış açısıyla, Menger'in Klâsik iktisadî devirmek amacıyla yola çıkmadığını, yaptığı şeyin Klâsik iktisadın eksiklerini tamamlamak ve hatalarını tashih etmek olduğunu iddia eder. Dolayısıyla, bu pen-

cereden bakınca, Avusturyacı paradigma Klâsik iktisadın günümüzdeki geliştirilmiş devamı olmaktadır. Israel Kirzner ise Menger’i daha çok Thomas S. Kuhn’un bilimsel devrimlerin yapısına dair bakış açısıyla okumaktadır. Kirzner (1999)’e göre Menger iktisat biliminde eski ile derin bir kopuşu temsil eden bir devrimcidir;

Vuku bulmuş görünen şey odur ki, Menger, en azından, bütün piyasa sisteminin işleyişi üzerine, bu sistemin o dönemde hâlen hâkim olan Ricardocu algılanış tarzı ile radikal surette tezat oluşturan, muazzam bir perspektifi göz ucuyla yakaladı. Ricardocu vizyona göre, toplam üretimin hacmi ve büyüme oranı ve bu büyüme oranının... üretim faktörleri sınıfları arasındaki kendi dağılım biçimi, hiç olmazsa uzun dönemde, karşı konulamaz bir şekilde nesnel, fizikî gerçeklikler tarafından belirlenir. Bu tür belirlenimin açıklanmasında, insanın becerikliliğinin, insanın değerlendirmelerinin, insanın beklentilerinin ve insanın keşiflerinin herhangi bir rolü için yer yoktur.

Öte yandan, Menger iktisat tarihini taban tabana zıt terimlerle anlamaya giden bir yolu göz ucuyla yakaladı. Bu görüşe göre, fizikî ve biyolojik gerçeklikler arka plâna geri çekilir; beşerî olayların akışını aktif bir şekilde belirleyen *yalnızca* insanoğlunun eylemlerinin tesiridir. Menger’in kitabını [İktisadın İlkeleri’ni] yazarken hissettiği “hastalıklı heyecan”ın sorumlusunun işte bu devrimci yeni vizyon olduğunu ileri sürüyorum.

Konuyla ilgili naçizane okumalarımı artırdıkça, Kirzner’in daha haklı olduğunu düşünmekteyim. Bunu nedenini Adam Smith’in “doğal özgürlük sistemi” ifadesine yönelik eleştirimi bir sanat eseri üzerinden dile getirme cesaretini göstererek açıklamaya çalışacağım. Smith müdahale edilmemiş bir ekonomi ve toplumun gösterdiği düzenliliğe işaret etmek üzere “doğal özgürlük sistemi” ifadesini kullanmıştı. Fakat, ben buradaki “doğal” kelimesinin aslında amaca hizmet etmediğini düşünüyorum. Smith’in bu ifadesi, özgürlük durumunun adeta bir yağmurun yağışı gibi **doğal ve kaçınılmaz** olduğu çağrışımını yapmaktadır. Veya daha kötüsü, Smith’in doğal özgürlük sistemi, bir Marksist’in seve seve istismar edebileceği bir çağrışım olarak, büyük balığın küçük balığı yutmasını, ya da benzer şekilde, vahşî hayvanların, beslenme döngüsünün bir gereği olarak, sırayla bir diğerini ham yapmasını da çağrıştırmaktadır. Bu amansız doğallık ve kaçınılmazlık, serbest piyasanın bir dayatma olduğu hatalı düşüncesinin de altında yatan nedenlerden birisi gibi görünüyor.

Washington, D.C.’de Federal Trade Commission binasının önünde bulunan aşağıdaki heykelin adı *Ticaretin Kontrol Eden Adamı*’dır (Man Controlling Trade). Heykeltraş Michael Lantz tarafından 1942’de yapılmıştır. Ticareti temsil eden at her an veya her zaman kontrolden çıkmaya hazır gibidir. Doğasının ona verdiği kör güdülerini tatmin etmekten başka bir eylemi gerçekleştirmez. Olabildiğince kaslı ve yüzü son derece erkeksi olan bir adam ticareti kontrol altına almaya çalışır. Ticaret kontrol edilmesi gereken doğal bir güçtür. Eser, izleyicisini ticaret denen şeyin doğuşunda insan tercihlerinin

“insanın becerikliliğinin, insanın değerlendirmelerinin, insanın beklentilerinin ve insanın keşiflerinin herhangi bir rolü için yer” olmadığına inandırmak istemektedir. Bu eserde gömülü toplum anlayışına göre, “fizikî ve biyolojik gerçeklikler” başat bir rol oynar. Toplum daha dengeli hale getirilebilecek bir hamurdadır ve böyle olduğu için de ticaret, ekonomi kontrol edilip kısıtlanmalıdır. Toplumun üzerinde rasyonel inşacı (*constructivist*) bir anlayışla, tıpkı fizik biliminde olduğu gibi, denemeler ve deneyler yapılabilir. İnsanların bu deneylere konu olmak istemeyeceği önemsenmez. İnsanların mülkiyetleri ve özgürlükleri pahasına doğal güçler denetim altında tutulmalı ve (kontrolcülerin keyfî değer yargılarına göre belirlenen) sözüm ona “aşırılıkları” budanmalıdır.

Fotoğraf: Ünsal Çetin

Fakat ticareti (veya diğer bütün beşerî kurumları) bir at ile betimlemek ancak Ricardocu bir anlayışla mümkündür. Çünkü en rafine ifadesiyle, toplum ve ekonomisi insan tasarımının değil ama insan eyleminin amaçlanmamış sonucudur. Dil, örf ve adetler, ticaret ve rekabet, fiyat sistemi ve para, mülkiyet hakları ve hukuk gibi kurumlar merkezde oturan bilgin bir zihnin üretimi değildir. Bütün bu kurumlar sübjektif kıymet takdirlerine göre maddî ve manevî amaçları peşinde koşan insanlığın evrimi sürecinde kendiliğinden doğmuş ve gelişmiştir. Adam Smith ve David Hume'dan bu yana liberal geleneğin filozof ve bilim adamlarınca incelenen ve açıklanan toplumun doğuşu ve açığa çıkan amaçlanmamış düzen “doğal” değil, beşerîdir. Doğru

ifade bu yüzden “beşerî özgürlük sistemi” olmalıdır. Bu sistem hiçbir şeyi “doğal olarak” dayatmaz. Her biri alternatif maliyete sahip olan insan tercih ve eylemleri amaçları bakımından sınırsız bir çeşitlilik gösterir. Kınanan kapitalist sistem işte bu çeşitliliğe izin veren bir özgürlük durumudur. “Beşerî olayların akışını aktif bir şekilde belirleyen *yalnızca* insanoğlunun eylemlerinin tesiridir.” Kapitalizm maddî boyutta insanoğlunu ihya etmiştir. Ürettiği zenginlik insanların bir kısmını fakirleştirme pahasına gerçekleşmez. Fakirliğin nedeni kapitalizm değildir. Zenginliğin gittikçe artması, dünya üzerinde orta sınıfların genişlemesi ve mutlak fakirliğin sahra altı Afrika ile Asya'nın bazı bölgelerine kadar geriletilmesi kapitalizm sayesinde olmuştur, kapitalizme rağmen değil. İnsanın doğal yaşam koşulları açlık, hastalık, ölümcül tehlikelerle doludur. Bu anlamda, doğanın bize sunduğu bir doğal hak da yoktur. Doğa insanoğlunu kayırmaz. İnsana karşı adil veya gayri adil davrandığı söylenemez. İnsan hakları (ve doktrini) özgür beşerî gelişimin sonucudur. İnsanın manevî ihtiyaçlarına gelince, beşerî özgürlük sistemi haddini bilir, insanın manevî kurtuluşunu ona bırakır. Hayatın yaşanmaya değer olup olmadığı, yaşanacaksa doğru yaşam tarzının ne olması gerektiği sorulduğunda özgürlük sistemi sessiz kalır, insanın tercihlerini veri olarak alır, onlara dayatmaz. İskoç Aydınlanması'nın şüpheciliği ve Avusturyacı paradigmanın sübjektivizmi ışığında değer çoğulculuğunu benimser. Din ve vicdan özgürlüğü; manevî huzur için en geniş seçim alanları en iyi kapitalist toplumlarda nefes alır.

Birey tekrarı olmayan, biriciktir. Bu dünyada insan sayısı kadar dünya vardır. Vasili Grossman'ın muhteşem bir edebî güzelliğe sahip sübjektivist ifadeleriyle;

İnsan ölür ve özgürlük dünyasından köleliğin hükümdarlığına geçer. Yaşam özgürlüktür ve dolayısıyla ölüm, özgürlüğün yavaş yavaş yok olmasıdır: Önce bilinç zayıflar, sonra söner; bilincin söndüğü bir organizmada yaşam süreçleri bir süre daha devam eder, kan dolaşımı, solunum, metabolizma çalışır. Ama bu, kölelik yönünde kaçınılmaz geri çekilmedir, bilinç sönmüş, özgürlük ateşi sönmüştür.

Gece gökyüzünde yıldızlar sönmüş, Samanyolu kaybolmuş, güneş sönmüş, Venüs, Mars, Jüpiter sönmüş, okyanuslar donup kalmış, milyonlarca yaprak öylece kalakalmış ve rüzgâr durmuş, çiçekler renklerini, kokularını yitirmişler, ekme kaybolmuş, su, havanın serinliği, boğuculuğu kaybolmuştur. İnsanın içinde var olan evrenin varlığı sona ermiştir. Bu evren insanların dışında var olan evrene şaşılacak şekilde benzer. Bu evren, milyonlarca canlı kafanın içinde yansımaya devam eden şeye şaşılacak şekilde benzer. Ama bu evren, özellikle okyanusunun sesi, çiçeklerinin kokusu, yapraklarının hışırtısı, granitlerinin renkleri, sonbahar tarlalarının hüznü, her biri insanların içinde geçmişte var olmuş, bugün de var olan ve insanların dışında sonsuza dek var olacak olan şeyden farklı olduğu için şaşırtıcıydı. Özel yaşamın ruhu, yani özgürlük, **bu evrenin bir eşinin daha olmamasında, tek olmasındadır**. Evrenin insan bilincinde yansımaları, insan gücünün temelini oluşturur, fakat yaşam ancak insan zamanının sonsuzluğu içinde hiçbir zaman hiç kimse tarafından tekrarlanmayan bir dünya gibi var olduğunda bir mutluluk, özgürlük hali-

ne gelir, yüksek bir anlam kazanır. İnsan ancak o zaman kendisinde bulduğu şeyi başkalarında bularak özgürlüğün ve iyiliğin mutluluğunu hisseder.

Kirzner haklıdır. Öyle düşünüyorum ki, Adam Smith eğer iktisat bilimini subjektif değer teorisi temelleri üzerinde kurabilseydi, muhtemelen sosyalizmin ve kesif müdahaleciliğin cazibesi 20. Yüzyıl'a hükmedemeyecekti. Ricardo eğer kendi ölümsüz keşfi karşılaştırmalı üstünlükler kuramının subjektif değeri ima ettiğini de fark edebilseydi, belki de, emek değer teorisinin Marx ve takipçilerince gerçekleştirilen kötüye kullanımının önüne geçebilirdi. Kim bilir, eğer bu olsaydı, milyonlarca insanın hayat ve özgürlükleri kurtarılıp korunabilirdi. Fakat yine de Smith, Ricardo ve diğer Klâsikler saygı duyulmayı hak eder. Şu hâlde bile, iktisat bilimine katkıları ölümsüzdür. Tıpkı, onların devrimci halefleri Menger, Mises ve Hayek'in katkıları gibi.

Referanslar

- Carl Menger, 1976. *Principles of Economics*. Çevirenler; James Dingwall ve Bert F. Hoselitz, New York: New York University Press.
- İsrail M. Kirzner "Mises and His Understanding of Capitalist System," *Cato Journal*, cilt 19, no. 2, Sonbahar 1999, ss. 215–228. The Cato Institute 1999. <http://www.cato.org/pubs/journal/cj19n2/cj19n2-2.pdf>
- Vasili Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, 2. Kitap, s. 318–319, Can Yayınları, Ocak 2012. Vurgular bana aittir– (Ü.Ç.)